

Uticaj najvažnijih trendova na stanje demokratije

Uticaj najvažnijih trendova na stanje demokratije

Pored detaljne analize, želeli smo da posebno istaknemo najvažnije trendove koji oblikuju stanje u analiziranim oblastima. Autori poglavlja su formulisali nekoliko dugoročnih trendova za svaku od oblasti i dali procenu kako ti trendovi utiču na kvalitet demokratije. Uticaj može biti pozitivan i negativan, ali se uočavaju i trendovi koji imaju pomešane uticaje.

Vladavina prava u Srbiji

U ovoj studiji, vladavinu prava sveli smo na jednu dimenziju: odgovornost vlasti za kršenje zakona. Da bi se uspostavila odgovorna vlada potrebni su fer i slobodni izbori i politički sistem koji može dovesti do političke odgovornosti, nezavisno pravosuđe i nezavisni (kontrolni) organi koji mogu dovesti do zakonske odgovornosti nosilaca vlasti, ali i aktivno građansko društvo koje može pratiti i nadzirati rad političara, držeći ih i na taj način odgovornim za postupke. U svakom od ovih aspekata beležimo negativne trendove.

1 / Smanjena sposobnost političkog sistema da generiše političku odgovornost

Ocena: negativno

U poslednjoj deceniji došlo je do pogoršanja izbornih uslova, urušavanja partijskog i distorzije političkog sistema. Ovaj trend je doživeo vrhunac nakon parlamentarnih izbora 2020. godine, koje je veliki deo opozicije bojkotovao, a čiji je rezultat praktično parlament bez opozicije. Tako je politički sistem izgubio sposobnost da vlast drži politički odgovornom za njene postupke, čime se trend koncentracije moći u rukama predsednika Republike dodatno pojačao.

2 / Smanjena mogućnost pravosuđa da učini izvršnu vlast zakonski odgovornom

Ocena: negativno

Rad pravosuđa i nezavisnih organa obeležen je sukobima sa izvršnom vlašću i sve manjom sposobnošću da je kontrolišu. Izvršna vlast je u poslednjoj deceniji u više navrata pokušala da ustavnim reformama dodatno ograniči nezavisnost pravosuđa. Usled snažnih otpora profesionalne zajednice, udruženja građana, opozicije i medija, privremeno je od toga odustala. Međutim, izvršna vlast nije odustala od delegitimiziranja pravosuđa, pa analize pokazuju da je poslednjih godina Vlada aktivno podrivala autoritet pravosuđa u javnosti. Sličnu putanju imali su i odnosi izvršne vlasti s nezavisnim organima (posebno Zaštitnikom građana i Poverenikom za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti). Njih je vlast najpre ignorisala i podrivala njihov rad, da bi na kraju na čelu ustanova imenovala ličnosti koje će ih voditi na mnogo kooperativniji način u odnosu na prethodni period.

3 / Građansko društvo i mediji ne uspevaju da učine vlast odgovornom

Ocena: negativno

Godinama unazad građansko društvo u Srbiji je aktivni kritičar vlasti. Udruženja građana i nezavisni mediji prate rad vlasti i otkrivaju njihove zloupotrebe. Ipak, u ovoj oblasti beleže se i protivrečni trendovi. S jedne strane se uočava depolitizovan tehnokratski aktivizam dela tradicionalnih NVO. S druge strane se javljaju nova udruženja i pokreti koji uličnim akcijama i demonstracijama uspevaju da mobilišu građane u odbrani prava i zakona. No, u nedostatku političkih i zakonskih mehanizama kontrole vlasti, ove aktivnosti u najboljem slučaju dovode do izolovanih, ali ne i sistemskih uspeha.

Izbori u Srbiji od 2008. do 2020. godine

Izbori održani od 2008. do 2020. godine analiziraju se uzimajući u obzir tri grupe indikatora: posledica izbornog sistema, učešća na izborima i društvene zastupljenosti, kao i kvaliteta izbornih uslova. Iako su izborna pravila uglavnom bila stabilna, sve do 2020. godine, u drugoj fazi, koja počinje 2014. godine, uočljiv je pad kvaliteta izbornog procesa, manja izborna participacija, i smanjen takmičarski karakter izbora. Istovremeno, dolazi do bolje deskriptivne zastupljenosti različitih društvenih grupa u parlamentu, što je jedini pozitivni trend u ovom periodu.

1 / Načelna stabilizacija izbornih pravila

Ocena: neutralno

Formalna pravila koja uređuju način održavanja izbora nisu se previše menjala, i kada je to bio slučaj, menjana su u pravcu usklađivanja s međunarodnim standardima. Izborni sistem ima zadovoljavajuć nivo proporcionalnosti, dok su odstupanja u najvećoj meri proizvod glasova za liste koje nisu prelazile izborni prag. Negativan razvoj uočljiv je tek 2020. godine kada se izborna pravila menjaju pred sam početak izbora.

2 / Pad kvaliteta izbornog procesa

Ocena: negativno

Uočljiv je pad kvaliteta izbornog procesa u drugoj fazi, nakon 2014. godine, dok su slabosti procesa bile prisutne i ranije. Ključni faktor koji je omogućio urušavanje izbornog procesa je pasivizacija izborne administracije, regulatornih i kontrolnih tela. Odsustvo kontrolne uloge nezavisnih institucija, uz politički pristrasnu izbornu administraciju, u medijskom okruženju koje je već favorizovalo vlast, stvorilo je uslove za nesmetanu dominaciju vladajućih stranaka. Njihova prednost se ostvaruje i kroz zloupotrebe javnih resursa, medijske negativne kampanje protiv političkih protivnika i razvijanje klijentelističkih obrazaca u odnosu s biračima.

3 / Smanjeno učešće partija i birača na izborima

Ocena: negativno

U izbornom učešću naziru se dva negativna trenda: departizacija izbornih lista i smanjenje stope odziva birača. Restriktivni uslovi za registrovanje političkih partija, zajedno s rigidnim izbornim sistemom i izraženom dominacijom vladajućih stranaka, vodili su rastu broja koalicija i grupa građana, nauštrb samostalnih lista političkih partija. Uočljiv je i trend pada izlaznosti birača na izbore, od izuzetno visoke početkom perioda (gotovo 70%), ka ispodpolovične izlaznosti u kasnijim fazama.

4 / Opadanje takmičarskog karaktera izbora

Ocena: negativno

Od veoma kompetitivnih izbora na početku perioda, vladajuće stranke ostvaruju sve veću prednost, tako da u završnoj fazi izbori gube takmičarski karakter i više ne omogućavaju predstavljanje suprotstavljenih političkih opcija u društvu, ni osporavanje vlasti putem izbora. Dominacija vladajuće stranke postajala je sve izraženija od 2014. godine, od kada nijedna opoziciona lista više nije osvajala iznad 10% mandata, a trend

nestajanja pluralizma iz glavnog predstavničkog tela kulminira 2020. godine kada opozicije gotovo da više i nema u parlamentu.

5 / Bolja zastupljenost određenih društvenih grupa

Ocena: pozitivno

U pogledu zastupljenosti birača trendovi su uglavnom pozitivni, što se pre svega odnosi na one aspekte na koje izborni sistem direktno utiče, kao što su zastupljenost žena i predstavnika nacionalnih manjina. Osim toga, postoji iznenađujuće stabilna geografska proporcionalnost izabranih predstavnika, i bolja zastupljenost mlađih generacija, posebno na izborima 2020. godine.

Parlament Republike Srbije

Parlament je analiziran sa aspekta formalne moći koji mu dodeljuje zakonodavni okvir, ali i sa aspekta njegove primene, odnosno ostvarivanja uloge i odgovornosti poverenih Skupštini u praksi. Tokom čitavog analiziranog perioda beležimo pretežno negativne trendove koji doprinose daljem urušavanju pozicije parlamenta u Srbiji i njegovog funkcionisanja.

1 / Degradacija uloge parlamenta, uz rastuću deparlamentarizaciju društva

Ocena: negativno

Iako parlament u praksi nikada nije u potpunosti realizovao svoj potencijalni uticaj u političkom sistemu, trendovi prezidencijalizacije i rastuće centralizacije moći u rukama izvršne vlasti, naročito izraženi u periodu posle 2014. godine, u velikoj meri doprineli su daljem narušavanju sistema podele i ravnoteže vlasti, i rezultirali su degradacijom parlamenta, uz kontinuiran, indirektan pritisak na parlament da deluje po diktatu vladajuće stranke. Simulacija parlamentarnih mehanizama i procesa dovela je do distorzije uloge parlamenta.

2 / Smanjena upotreba hitne procedure pri donošenju zakona

Ocena: pozitivno

Beležimo trend smanjenog korišćenja hitne procedure za usvajanje zakona, posebno izražen kada se svi zakoni usvojeni u parlamentu posmatraju zajedno, uključujući ratifikacije međunarodnih sporazuma, koje se najčešće usvajaju redovnim postupkom. Međutim, hitna procedura još uvek se koristi u izrazito velikoj meri za usvajanja novih zakona i izmena i dopuna postojećih. Česta i neopravdana upotreba hitne procedure pri donošenju zakona doprinosi usvajanju manjkavih zakonskih rešenja, čime se urušava kvalitet zakonodavnog procesa, a time i kvalitet života građana. Uz to, kvalitet zakonodavnog procesa umanjuje i zakazivanje zasedanja odbora i plenuma u prekratkim rokovima, kao i izostavljanje zakona i drugih akata, predloženih od strane opozicionih i manjinskih poslanika, sa skupštinske agende.

3 / Slabljenje delotvorne parlamentarne kontrole

Ocena: negativno

Trend urušavanja parlamentarne kontrole i nadzora nad izvršnom vlašću uočljiv je od 2014. godine, sa sve ređom upotrebom kontrolnih mehanizama sa jedne strane, ali i formalističkim pristupom njihovom korišćenju umesto delotvorne upotrebe s druge. Primetan je i kontinuiran nedostatak transparentnosti u pogledu rada i postignuća kontrolnih mehanizama, a pre svega anketnih odbora i komisija. Kontrolni mehanizmi parlamenta su svedeni na površno ispunjavanje forme, umesto njihove suštinske svrhe, a prevashodno služe za održavanje privida funkcionalnog parlamentarnog nadzora, promociju vladajućeg režima i razračunavanje sa opozicijom i vanparlamentarnim akterima društva.

4 / Kršenje parlamentarnih pravila i procedura, sužavanje prostora za pluralizam i parlamentarni dijalog

Ocena: negativno

Primetno je sužavanje prostora za pluralizam mišljenja i dijalog, kao i za delotvorno uključivanje civilnog društva i građana u rad parlamenta. Zaobilaženje i kršenje pravila, procedura i mehanizama, kao i onemogućavanje učešća opozicije u radu plenuma, zloupotrebom procedura od strane vladajuće većine, kulminiralo je bojkotom parlamenta od strane opozicije u 2019. godini. Blaga promena u pravcu većeg formalnog poštovanja internih procedura i odredbi Poslovnika Narodne skupštine zabeležena je u 2020. godini, usled pritiska domaće i međunarodne javnosti. Međutim, još uvek izostaje suštinski napredak u pogledu proaktivne upotrebe procedura i mehanizama koji bi doprineo delotvornom radu parlamenta u praksi. Izrazita dominacija jednoulja u

skupštinskom plenumu dramatično je izražena nakon izbora održanih 2020. godine, formiranjem novog *de facto* jednopartijskog skupštinskog saziva, sa svega sedam od 250 narodnih poslanika koji ne pripadaju vladajućoj većini.

5 / Sve učestalija nedopustiva retorika i zloupotreba skupštinske govornice

Ocena: negativno

Urušavanju pozicije i ugleda parlamenta posebno je doprineo trend pogoršanja atmosfere u plenumu usled neprimerenog ponašanja narodnih poslanika. Očigledan je izostanak sankcionisanja zloupotrebe skupštinske govornice i nedopustivog ponašanja narodnih poslanika. Njihova retorika je često obeležena elementima govora mržnje i napadima na predstavnike opozicije, medija, pravosudnih organa, civilnog društva i dr. Usvajanje Etičkog kodeksa krajem 2020. godine nije doprineo poboljšanju stanja.

Političke partije u Srbiji

Političke partije i partijski sistem se ovoj studiji posmatraju dvojako – kao element demokratskog poretka koji ima određene funkcije (reprezentativnost, stvaranje pluralizma, vršenje vlasti itd), ali i kao akteri koji vršenjem vlasti ili kontrolisanjem zakonodavnog procesa utiču na stvaranje uslova za druge sisteme, poput političkog sistema, medija ili civilnog društva.

1 / Stvaranje partijskog sistema s predominantom partijom

Ocena: negativno

Od izbora 2014. godine koalicija oko SNS osvaja oko 50% glasova. Ova partija je na vlasti na svim nivoima, sa izuzetkom nekoliko manjih opština u Srbiji. Ovakva koncentracija moći nepovoljno utiče na demokratiju, jer nema efikasnih mehanizama kontrole i nadzora. Ovi mehanizmi bi omogućavali da vladajuća stranka ostane unutar zakonskih okvira, ali i da bude odgovorna svojim biračima. Dominacija SNS se ne ogleda samo u naklonosti birača, već i resursima i finansijama koje su im na raspolaganju. To je direktna posledica izmena Zakona o finansiranju političkih stranaka, čime se dodatno ojačava nejednak položaj stranaka, a njihova izborna borba čini manje ravnopravnom.

2 / Atomizacija opozicije i partijskog sistema

Ocena: negativno

Atomizacija i usitnjavanje opozicionih stranaka traje od izbora 2012 godine. Usitjenost opozicionih partija i podeljenost različitim linijama (ideološkim i taktičkim), kao i ličnim netrpeljivostima lidera, onemogućava da opozicija vrši svoje funkcije kontrole i nadzora vlasti, ali i predlaganja alternativnih politika, čime bi se makar formalno stvarala mogućnost alternacije na vlasti. Bez ovih funkcija koje obavlja opozicija nema demokratskog društva, naročito kada to postane dugoročna karakteristika partijskog sistema. Takođe, atomizacija se vidi i kod brojnih malih stranaka koje se okupljaju oko SNS, ali i usled konstantnog smanjenja podrške koaliciji oko SPS, čime se ona po snazi približava drugim opozicionim strankama.

3 / Zamagljenje ideoloških pozicija stranaka

Ocena: negativno

Političke partije u Srbiji nikada nisu bile u potpunosti ideološki profilisane. Ipak, tokom prve i druge decenije partijskog pluralizma, linije političkih podela, kao i najvažnije teme, bile su uočljivije. Sa usponom SNS i njihovim zauzimanjem pozicije sveobuhvatne stranke, ideološka diferencijacija stranaka se značajno smanjila, pa se kod skoro svih partija uočava smanjena jasnoća stavova o konkretnim pitanjima. Štaviše, kod SNS je uobičajeno da se unutar stranke čuju potpuno kontradiktorni stavovi, naročito kada se porede poruke za domaću i međunarodnu javnost. Istovremeno, opozicione partije se profilisu prvenstveno kroz osporavanje režima, ne vodeći preterano računa o ideološkoj konzistentnosti stavova. Ovakva situacija otežava biračima da razumeju političko polje i da učine političare odgovornim za svoja obećanja.

4 / Prezidencijalizacija i personalizacija politike

Ocena: negativno

Dodatna posledica ideološke nekonzistentnosti jeste uvećanje značaja predsednika stranaka za njihovo funkcionisanje. Ono je najočiglednije u slučaju SNS, jer je predsednik stranke ujedno i predsednik države. Ovo nije jedina prezidencijalizacije stranke, ali je posle SPS pod Miloševićem, SNS jedina stranka koja u toj meri zavisi od popularnosti predsednika. Prezidencijalizacija nije svedena samo na odnos s biračima (iako bi i takva u značajnoj meri negativno uticala na političko predstavljanje), već i na dinamiku rada Vlade i parlamenta – očigledno je da sve najvažnije odluke donosi predsednik Vučić, te da se ministri i poslanici u svom radu obraćaju predsedniku i pozivaju na njega.

Ljudska prava i demokratija

Analizirani period obeležen je slabljenjem zaštite jednog značajnog broja ljudskih prava, ali su i neke grupe građana i neka prava dobile veću zakonsku, institucionalnu i faktičku zaštitu. U osnovi ove raznolikosti leži instrumentalni pristup ljudskim pravima koji karakteriše vlast u Srbiji, jer se pokazuje velika zainteresovanost da se zaštite neka prava, dok je stanje u drugim domenima drastično nazadovalo.

1 / Nazadovanje u oblasti slobode izražavanja

Ocena: negativno

Gledano pojedinačno, najdramatičnije nazadovanje zabeleženo je u oblasti slobode izražavanja. Uprkos razvijenom institucionalnom i zakonskom okviru koji garantuje prava u ovoj oblasti, deceniju iza nas beleži pad kvaliteta javnog dijaloga o svim važnim i manje važnim društvenim pitanjima. Taj pad ogleda se u rastućoj netoleranciji prema neistomišljenicima, ustaljenoj praksi delegitimiziranja i klevetanja sagovornika s kojima se vlasti ne slažu, te „zagađivanju“ javnog prostora koje vodi ka političkoj pasivizaciji građana.

2. Ograničeni napredak u pogledu slobode okupljanja

Ocena / neutralno

U pogledu slobode mirnog okupljanja postignut je napredak, naročito kada je reč o LGBT populaciji. Od perioda nasilja i zabrane održavanja njihovih skupova, Srbija je, zahvaljujući delovanju vlasti, došla do faze tolerisanja i relativne javne nezainteresovanosti. Slično tome, vlast je pokazala toleranciju prema političkim protestima, čak i onda kada oni nisu održavani u skladu sa zakonom (to jest, kada nisu prijavljivani) i kada su trajali mesecima. S druge strane, strategija vlasti da izaziva nasilje na protestima u vreme pandemije 2020. pokazuje moguće nove pravce delovanja, usmerene na ograničavanje slobode okupljanja, ali i strategiju obesmišljavanja i „kidnapovanja“ društvenih institucija i procesa koju smo mogli videti u drugim sferama.

3. Složeni problemi u vezi s pristupom javnim uslugama

Ocena / neutralno

Stanje u oblasti pristupa uslugama je složeno i neujednačeno. Karakteriše ga nejednak pristup nižih društvenih slojeva zdravstvenim i obrazovnim uslugama i tiha dualizacija i privatizacija sistema (posebno u zdravstvu) koja potencijalno vodi „odlivu“ srednjih slojeva ka privatnim pružaocima usluga. Ukoliko bi se taj trend nastavio, sistem javnih usluga bio bi u opasnosti.

4. Pravo na pravično suđenje

Ocena / pozitivno

Ograničen napredak ostvaren je u pogledu prava na pravično suđenje. Usvojeni su Zakon o zaštiti prava na suđenje i Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, ali je njihova primena donela ograničene pomake. Pored toga, prosečna dužina trajanja suđenja je smanjena, tako da su i troškovi suđenja smanjeni. Promene su dakle ograničenog efekta, ali ipak pozitivne.

Rodna ravnopravnost u Srbiji

Stanje rodne ravnopravnosti u Srbiji obeleženo je određenim elementima očuvanog nasleđa iz perioda socijalizma, produbljenim rodnom nejednakostima koje su posledica tegobne tranzicije i društvene dezintegracije tokom devedesetih godina, kao i promenom sistema i struktura tokom intenzivne transformacije nakon 2000. godine.

1 / Povećanje učešća žena u politici, uz ograničen stvarni uticaj

Ocena: pozitivno i negativno

Poslednju deceniju obeležilo je povećanje učešća žena u politici uopšte i posebno u institucijama vlasti, pre svega zakonodavne, a nakon poslednjih izbora 2020. godine i izvršne, ali je stvarni uticaj žena na politike i procese društvenog razvoja i dalje neadekvatan. Žene koje zauzimaju pozicije vlasti uglavnom na te pozicije dospevaju sledeći uobičajene klijentelističke obrasce političke lojalnosti, promovišu političke agende koje su uspostavili politički lideri njihovih stranaka i ne uspevaju da nametnu temeljne promene u obrascima moći i političkim kulturama.

2 / Izostanak suštinske promene rodnih odnosa i uloga

Ocena: negativno

Politike rodne ravnopravnosti nisu efektivno sprovedene, bile su više fokusirane na pojedine oblasti, poput suzbijanja nasilja nad ženama, i mada su izvesni pozitivni pomaci zabeleženi u blagom povećanju vrednosti indeksa rodne ravnopravnosti, u potpunosti je izostala transformaciona snaga politika koja bi doprinela temeljnoj promeni rodnih odnosa moći i konsekventno rodnih uloga i nejednakosti u položajima žena i muškaraca.

3 / Održavanje strukturnih nejednakosti u društvu

Ocena: negativno

Slabije učešće žena u vlasti i slabiji uticaj na politike delom su i posledica temeljnih strukturnih nejednakosti koje se reprodukuju u dugotrajnim istorijskim procesima i manifestuju kroz slabiju imovinsku osnovu kojom raspolažu žene, nižu ekonomsku participaciju, manje ekonomske moći u vidu pokretanja biznisa ili upravljanja preduzećima, slabiji pristup tehnologijama i koncentraciju u onim područjima tržišta rada koja su obeležena slabijim šansama za zapošljavanje i nižim zaradama, pre svega u sektoru socijalnih usluga, ličnih usluga i trgovine, kao i investiranju sopstvenih resursa u reprodukciju domaćinstva i brigu o porodici. U proteklih deset godina nije došlo do značajnije izmene stanja, niti do uvođenja politika koje bi mogle da promene stanje u budućnosti.

Mediji i demokratija

Trendovi u medijskoj sferi upućuju na četiri osnovne komponente: odnose između države, institucija i medijskih organizacija koji karakterišu medijski sistem, novinare kao ključne aktere medijske sfere, informativne sadržaje koje nudi medijska sfera i medijske tehnologije.

1 / Zarobljavanje medija

Ocena: negativno

Proces političke instrumentalizacije medijskih institucija, zloupotrebe javnog novca namenjenog medijima, kao i samih medijskih organizacija intenzivirao se posle 2014. godine. Regulatorno telo za elektronske medije se nizom spornih izbora članova Saveća stavilo u službu politike i postalo nedelotvoran akter koji ne ispunjava svoje nadležnosti. Posledično i dva javna medijska servisa, čije upravne odbore bira REM, izgubila su nezavisnost i uređivačku autonomiju. Merama namenjenim podsticanju medijskog pluralizma, državnim oglašavanjem i netransparentnim dodeljivanjem javnog novca, sve intenzivnije se nagrađuju mediji koji nekritički izveštavaju o vlastima. Suprotno medijskim zakonima, država je i ostala vlasnik jednog dela medija, a postala je aktivni učesnik na tržištu distribucije kablovskih kanala.

2 / Porast broj pritisaka i napada na novinare

Ocena: negativno

Od 2014. godine novinarska udruženja beleže sve veći broj pritisaka na novinare i medijske radnike. Ovi pritisci uglavnom potiču iz političke sfere. Pored najopasnijih, fizičkih napada, koriste se i organizovane kampanje diskreditovanja novinara na društvenim mrežama i u tabloidnim medijima, kao i administrativno uznemiravanje (poreske inspekcije i sl.), onemogućavanje pristupa događajima i informacijama od javnog značaja. Mehanizmi zaštite novinara su nerazvijeni i neefikasni, uprkos uspostavljanju Stalne radne grupe za bezbednost novinara 2016. godine. Navedeni pritisci i prepreke, zajedno s relativno slabo razvijenom profesionalnom kulturom, dovode do toga da je među novinarima sve izraženija samocenzura.

3 / Smanjenje internog pluralizma u medijima

Ocena: negativno

Sa sve intenzivnijim i sveobuhvatnijim zarobljavanjem medija, gubi se interni medijski pluralizam. To znači da u obilju ponude građani mogu pronaći različita gledišta, ali pojedinačni informativni mediji ne obezbeđuju građanima pristup raznovrsnim glasovima, pozicijama i perspektivama, posebno u domenu političkog informisanja. Prostor za razmenu mišljenja i sučeljavanje stavova sve je uži, što medije vodi jednoobraznom i jednostranom izveštavanju. Posebno je problematično to što izostaje pluralizam na dva javna medijska servisa, kao i na televizijama kojima je dodeljena dozvola za emitovanje programa na teritoriji cele zemlje.

4 / Širenje upotrebe interneta za informisanje

Ocena: pozitivno i negativno

U poslednjoj deceniji beleži se značajan porast upotrebe interneta među građanima. Otvorenost digitalnog komuniciranja omogućava mnogobrojnim društvenim akterima da saopštavaju svoje poruke, a građanima da se upoznaju s raznovrsnijim informacijama. Internet je obezbedio platformu za istraživačke i fekt-čeking redakcije, kao za i lokalne medije. Međutim, digitalna javna sfera prati okvire političke i medijske polarizacije, ne nudeći prostore za dijalog. Takođe, internet je doneo nove mogućnosti za pritiske, zastrašivanje, širenje govora mržnje i lažnih vesti. Posebno u oblasti političkog informisanja, omogućio je prikrivene uticaje na javno mnjenje kroz lažne naloge koji organizovano podržavaju vlast i napadaju one koji je propituju i pozivaju na odgovornost.

Civilno društvo u Srbiji

U ovoj studiji se razmatranju civilnog društva prilazi iz ugla demokratičnosti institucionalnih uslova i okruženja u kom deluju akteri civilnog društva. U ovom okviru se zatim sagledavaju resursi i demokratski kapaciteti samog civilnog društva i mogućnosti uticaja na donošenje odluka i nadziranje rada javnih institucija. Osim pozitivnog trenda usvajanja zakonskih olakšica za delovanje organizacija civilnog društva na samom početku analiziranog perioda, negativni trendovi dominiraju i postaju sve izraženiji nakon 2014. godine.

1 / Poboljšanje zakonskog okvira za osnivanje i delovanje udruženja građana

Ocena: pozitivno

Od 2009. do 2012. godine doneti su ključni zakoni za funkcionisanje udruženja građana kojima je olakšano registrovanje udruženja, finansiranje njihovog rada i omogućeno je slobodno osnivanje zadužbina, fondacija i fondova. U pravni sistem Srbije prvi put se uvodi volontiranje. Nakon usvajanja ključnih statusnih zakona iz ove oblasti dolazi do ekspanzije civilnog sektora – čak dve trećine organizacija civilnog društva u Srbiji su osnovane nakon 2010. godine, odnosno nakon donošenja Zakona o udruženjima.

2 / Smanjivanje sloboda i mogućnosti za nezavisno delovanje civilnog društva

Ocena: negativno

Civilno društvo u Srbiji deluje u sve nepovoljnijem okruženju, posebno nakon 2014. godine. Državna politika kontrole, uslovljavanja i nametanja interesa vladajuće stranke oblikuje prostor za delovanje civilnog društva. U ovom periodu postaju sve intenzivniji i direktniji napadi vlasti na aktiviste civilnog društva koji se bave informisanjem, demokratizacijom, zagovaranjem, ljudskim pravima i tranzicionom pravdom. Finansijske kontrole, privođenja, klevete i optužbe na račun aktivista u državnim medijima neki su od sve učestalijih mehanizama obračuna s kritičkim i u odnosu na državu nezavisnim glasovima.

3 / Sužavanje prostora za uticaj civilnog društva na donošenje odluka

Ocena: negativno

Ionako ograničene mogućnosti uticaja civilnog društva na donošenje odluka, dodatno se smanjuju nakon izbora 2014. godine. Ministarstva, odnosno skupštinski odbori retko organizuju javne rasprave i javna slušanja, a i kada ih organizuju pozivi se šalju odabranim organizacijama ili isuviše kasno za adekvatnu pripremu i konstruktivno učešće, a komentari i preporuke se ignorišu. Saradnja civilnog sektora i države se

najčešće svodi na budžetsko finansiranje aktivnosti OCD, što dodatno doprinosi kooperativnijem pristupu ovih organizacija prema državi.

4 / Povećanje broja i uloge provladinih nevladinih organizacija

Ocena: negativno

Kako se najveći broj udruženja građana finansira iz javnih izvora, delovanje civilnog društva je u značajnoj meri usmereno ka državi i zavisno od nje. Poslednjih godina je primetno da na budžetska sredstva namenjena civilnom društvu mogu da računaju samo ona udruženja koja javno podržavaju vlast ili je bar ni na koji način ne ugrožavaju/kritikuju. Pored toga, vlast i vladajuće partije sve češće i same osnivaju sebi lojalna udruženja građana (GONGO i PONGO). Ove organizacije služe stvaranju privida demokratičnosti i davanju podrške vlastima i delegitimišu kritičke glasove.

Klasne nejednakosti i demokratija

Razlike između društvenih klasa u Srbiji posmatramo kroz tri aspekta relevantna u periodu postsocijalističke demokratske tranzicije. Jedan aspekt su promene u trendu klasne pokretljivosti, drugi su promene u demokratskoj vrednosnoj orijentaciji i treći aspekt su promene u akcionom potencijalu građana i društvenih klasa

1 / Otežana klasna pokretljivost

Ocena: negativno

U posmatranom periodu dolazi do značajne marginalne uzlazne pokretljivosti, tj. do generalnog povećanja broja radnih mesta, u okviru kojeg je posebno povećan broj radnih mesta za stručnjake, preduzetnike i kvalifikovane radnike. Ipak, ovo nije donelo smanjenje nejednakosti, nego, naprotiv, povećanje u odnosu na prethodne godine, jer se nova radna mesta nisu otvarala s jednakom (ili bar proporcionalnom) šansom za pripadnike različitih društvenih slojeva. Nejednakost šansi potomaka klasa iz gornjeg dela lestvice i onih iz donjeg dela lestvice da se nađu u srednjoj ili vladajućoj klasi je povećana u odnosu na raniji period, što dovodi do daljeg rasta klasnih nejednakosti i transformaciju društva Srbije čini nepravednom.

2 / Porast klasnih razlika u podršci vrednostima demokratije

Ocena: negativno

Od početka demokratske tranzicije postepeno opada podrška vrednostima demokratije i pojačava se razlika između društvenih klasa u toj podršci. Pripadnici vladajuće klase, sloja stručnjaka i (sve manje) sitnih preduzetnika, koji čine grupu dobitnika postsocijalističke tranzicije, daju veću deklarativnu podršku demokratskim vrednostima nego ostali slojevi, uz napomenu da se vrednosti sitnih preduzetnika sve više približavaju 'gubitničkoj' koaliciji.

3 / Jačanje građanskog aktivizma

Ocena: pozitivno

Značajan deo sloja stručnjaka je svoj prodemokratski politički stav iskazao i kroz građanski bunt, na uličnim protestima i pojačanim aktivizmom u civilnom sektoru. Za postizanje bilo kakvog značajnijeg političkog cilja, potreban im je savez s drugim društvenim grupama. Analiza građanskog aktivizma različitih društvenih slojeva u Srbiji pokazuje trendove koji ne stvaraju mnogo prostora za konstituisanje zajedničke društvene akcije pripadnika prikazanih slojeva, ali se može nazreti jezgro klasnog saveza koji bi mogao imati potencijal širenja. Njega čini sprega demokratske vrednosne orijentacije i građanskog aktivizma koju nosi veći deo sloja stručnjaka, jedan deo sloja službenika i tehničara i manji deo radničke klase.

Međunarodni uticaj na demokratiju u Srbiji

Izdvojeni trendovi ukazuju na način na koji su domaći politički akteri i institucije tokom posmatranog perioda „prevodili“ uticaje iz međunarodnog okruženja u domaći politički proces. Kvalitet demokratije u Srbiji u odnosu na međunarodni uticaj se posmatra iz ugla njene konsolidovanosti, reaktivnosti na ključne prodemokratske uticaje i otpornosti na ključne antidemokratske uticaje iz međunarodnog okruženja, bez obzira na zemlju njihovog porekla.

1 / Kontinuirani međunarodni podsticaji demokratizaciji sa ambivalentnim efektima

Ocena: pozitivno i negativno

Uprkos kontinuiranim podsticajima široke i guste mreže međunarodnih promotera demokratizacije u Srbiji, domaće političke elite kao da su s vremenom naučile da vešto iskoriste strukturne slabosti razvojne pomoći za sopstvene političke interese. Instru-

mentalni i ambivalentni odnos vlasti prema reformama zahtevanim spolja rezultirao je polovičnim usvajanjem demokratskih normi u društvu, pa se napredak (pogotovo nepopularnih) reformi od strane građana neretko doživljavao kao puko ispunjavanje spoljnih uslova zarad sticanja materijalne koristi. Iako bi bez međunarodne pomoći domaća „ponuda i potražnja“ za demokratijom bile nesumnjivo slabije nego što su danas, mera u kojoj je kvalitet demokratskog procesa u Srbiji ostao zavisao od toga da li će se i kako spoljni akteri umešati, govori da je način realizacije međunarodnih podsticaja istovremeno i podsticao i podrivao temelje demokratske konsolidacije.

2 / Pomeranje fokusa evropeizacije s demokratizacije na stabilizaciju

Ocena: negativno

Inherentne tenzije koje, s jedne strane, postoje između zahteva EU za što bržim rešavanjem otvorenih postkonfliktnih pitanja, i s druge strane nastavkom demokratskih reformi, omogućavaju vladajućim elitama da uz prećutnu (ne)saglasnost evropskih institucija iz političkog dijaloga skrajnu važne aktere demokratskog procesa. Dodatno, tehokratska priroda i usmerenost pregovaračkog procesa na izvršnu vlast omogućavaju nedemokratskim praksama da opstanu u svim aspektima političkog života, što u uslovima sistema s predominantnom partijom neumitno olakšava zarobljavanje institucija, medija i civilnog sektora u partijsko-klijentelističke mreže.

3 / Sve učestalije zaobilaženje demokratskih procedura prilikom međunarodnih ekonomskih transakcija

Ocena: negativno

Sve je učestalija praksa da vlasti u Srbiji zaobilaze i krše demokratske procedure zarad realizacije međunarodnih političkih i ekonomskih transakcija. Dogovarani na nivou političkih vrhova i skrivani od očiju javnosti, mnogi ekonomski aranžmani koje je Srbija zaključila išli su nauštrb načela pravne sigurnosti, transparentnosti i demokratskog upravljanja. Premda se tzv. „koroziivni kapital“ poslovično vezuje za nedemokratske države i smatra ključnim kanalom njihovog „malignog“ uticaja u Srbiji, netransparentno poslovanje je obeležilo i ekonomske aranžmane koje su sa Srbijom zaključivali i akteri iz zapadnih demokratija, pa i međunarodne finansijske institucije.

4 / Rastuća popularnost izazivača globalnog liberalnog poretka

Ocena: negativno

Aktuelni rast, kako tvrde tako i meke moći globalnih aktera s neliberalnim režimima odražava se i na dinamiku političkih procesa na čitavom Zapadnom Balkanu. Ne samo da domaće političke elite u neliberalnim režimima nalaze podršku i legitimitet za sopstvene postupke već i građani u njima prepoznaju alternative aktuelnom liberalnom

poretku za koji ih vežu izneverena očekivanja. Iako demokratija u Srbiji makar deklarativno ostaje „jedina igra u gradu“, rastuće simpatije koje politički predstavnici i građani gaje prema neliberalnim akterima i praksama upozoravaju da će demokratski model upravljanja u Srbiji i u narednom periodu ostati opterećen brojnim manjkavostima.

5 / Upotreba regionalnih pitanja kao diverzione taktike

Ocena: negativno

Otvorena pitanja koje Srbija ima sa susedima predstavljaju nepresušni rezervoar za podizanje tenzija koje neretko služe skretanju pažnje sa unutrašnjih demokratskih deficita i građanskog nezadovoljstva. Svako zaoštavanje retorike prema susedima ne samo da je rezultiralo zapaljivim nacionalističkim ispadima političkih predstavnika, već je neretko bilo korišćeno i za obračunavanje sa „unutrašnjim neprijateljima“. Svako ko bi oponirao diskursu nacionalne ugroženosti ili kritikovao vlast po bilo kom osnovu, ubrzo bi bio etiketiran kao izdajnik i saradnik s neprijateljem, bilo od strane zvaničnika ili od strane medija lojalnih režimu.